

Uskoa pohtiva filosofi

Antti Eskola

Sami Pihlström: *Usko, järki ja ihminen. Uskonnonfilosofisia esseitä.* Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura 2001. 243 sivua, nid. 110,-

Suomalaiset eturivin filosofit ovat kuitanneet uskonnon usein varsin niukalla pohdinnalla. Tunnettu on esimerkiksi Raimo Tuomelan 'todistus', joka menee suunnilleen niin, että Jumalaa ei ole olemassa, koska tiede, joka on kaiken mitta, ei sellaisen olennon olemassaoloa voi osoittaa. Ilkka Niiniluoto ei ota yhtä tiukkaa kantaa, mutta katsoo ateismin järkeväksi, koska maailmaa voidaan tutkia ja siitä saada tieteellistä tietoa olettamatta Jumalan olemassaoloa. Kun Jumala on heitetty tien sivuun, ei uskokaan paljon kiinnostusta.

Sami Pihlström on analyyseissään varmasti yhtä tarkka ja muotoiluissaan vähintään yhtä varovainen filosofi kuin Niiniluoto tai Tuomela, mutta uskonnollisen uskon hän katsoo pohdiskelujen arvoiseksi. Kuinka ihmeessä?

Vastauksia on Pihlströmin kymmenen esseiden kokoelmasta *Usko, järki ja ihminen* poimittava sieltä täältä, mutta ainakaan siitä pohjalta Pihlströmin kiinnostus ei nouse, että hän haluaisi julistaa tai todistella Jumalan olemassaoloa. Yhtä vähän hänen esseensä ovat ateistista julistusta tai todistelua, vaikka Pihlström kirjoittaakin (s. 21) "me 'uskonnottomat'". Pikemmin Pihlströmin analyyseja kannattelee kunnioittava suhtautuminen yksityisen ihmisen tarpeeseen "etsiä uskonnollisesta maailman- ja elämäntarkastuksesta lohtua ja mielekkyyttä ongelmalliseen olemassaoloonsa" (s. 19).

Tämä ei tarkoita, että kirjoittaja pelkistäisi uskonnollisuuden vain lohdun ja mielekkyyden etsinnäksi tai ylipäätään ihmistajunnan ja -mielen sentyyppiseksi askarteluksi, jossa ei tarvitse piitata siitä, onko Jumala olemassa vai ei. Eri asia on, että tuota olemassaoloa ei tarvitse alituisen pohtia, epäillä tai todistella. Pihlström kirjoittaa, että esimerkiksi Jobin kirjan esiin nostamissa aidosti uskonnollisissa ongelmissa ei suinkaan ole kysymys Jumalan olemassaolosta; se nimittäin "yksinkertaisesti oletetaan ja täytyy olettaa, jotta kyseinen problematiikka olisi ylipäänsä käsiteltävissä" (s. 24).

Ehkä olisikin hyödyllistä jakaa uskontoa koskevat pohdinnat kahtia. Yhtäällä on kysymys Jumalan olemassaolosta, joka uskovaa pohdituttaa vain epäilyjen hetkellä. Koko hänen muu uskonelämänsä lähtee siitä, että Jumala jollakin tavalla tai jossakin muodossa on. Toisaalla on sitten juuri tämä uskonelämä, kiinnostava ja tärkeä kohde, jonka filosofi helposti heittää syrjään, kun on todennut Jumalan olemattomaksi tai tarpeettomaksi.

Pihlström pelastaa tuon syrjityn kohteen ja tekee siitä kiintoisia havaintoja. Keskustelukumppaneikseen hän kutsuu ennen muuta William Jamesin ja Hilary Putnamin. Myös Simo Knuutila esitellään, ja itsekin saan ilon olla muutaman kommentin kohde.

Tavoittaako filosofi uskon?

Näistä lähtökohdistaan Pihlström pääsee varsin lähelle uskoa sellaisena kuin ymmärtäisin 'tavallisen' uskonnollisen ihmisen sitä mukanaan kantavan. Usko on kuitenkin niin monimuotoinen, samassa ihmisessä ja ihmisestä toiseen vaihteleva, että sellaisin ajatusvälinein, jotka on kehitetty yleisten ratkaisujen etsimiseen, sitä on vaikea tavoittaa. Voisikohan unityön käyttämisestä tiivistysmetodista, jossa unessa nähty on vähän niin kuin sitä, mutta samalla myös jotakin muuta, kehittää käyttökelpoisemman välineen uskonnollisen uskon tutkimiseen?

Ajattelen esimerkiksi tuntemiani entisajan maalaisihmisiä, joiden mielestä Jumalan toiminta maailmassa oli luonnollista. Erikseen olivat yliluonnolliset kokemukset, joita kummasteltiin ellei sitten epäilty jonkun juonikkaan ihmisen tai pirun aikaansaannoksiksi. Työssä ja arkitoimissa käytettiin monenlaista tietoa ja oltiin valmiit oppimaan sitä lisää. Usko, tieto, luonnollinen ja yliluonnollinen olivat hyvässä sopusoinnussa. Toiminnan virrassa tuli käyttöön milloin

tietäminen, milloin uskominen, milloin jonkin asian luonnollisuuden epäileminen.

Kun luen filosofien tekstejä, minusta usein tuntuu, että heidän on vaikea sietää tällaisia yhdistelmiä etenkin jos ne toimivat hyvin. Vai olisiko *intolerance of ambiguity* sisäänrakennettu heidän analyysivälineisiinsä? Joka tapauksessa tiedon tai uskon, luonnollisen tai yliluonnollisen olisi saatava ylivaltaa, jotta filosofi voisi leimata kokonaisuuden jollakin -ismillä, mikä vasta saa hänet tyytyväiseksi.

Muistan kerran lopettaneeni Ilkka Niiniluodon erään kirjan lukemisen kun olin löytänyt siitä 38 erilaista -ismia enkä vielä ollut lähelläkään kirjan puoliväliä. Pihlströmin tekstejä *ismismiksi* ristimäni tauti ei vielä pahemmin vaivaa, mutta kyllä hänenkin on syytä sitä varoa. *Ismism*in ongelma on se, että kun jokin on luokiteltu "fideismismiksi" tai "relativismiksi", analyysi loppuu helposti siihen. "Hänhän on relativisti (ja kaikkihan me tiedämme mitä relativismi on)" tahtoo käytännössä toimia samaan tapaan kuin lause "Hänhän on homo (ja tiedämmehän me millaisia homot ovat)". Tietysti lauseiden välillä on monia eroja, mutta leima on leima ja toimii sen mukaisesti.

Kun usko on "elävä optio"

Keskeisen sijan kirjassa saa William Jamesin pohdinta, mitä ihmisen on oikein tehdä, jos usko on hänelle *elävä optio* (a living option). Kun usko on minulle elävä optio (niin kuin onkin), se merkitsee kahta asiaa. Ensimmäkin erilaisia muotoja saava *vaihtoehtojen asetelma* on jotakin, mikä minun on pakko pitää jatkuvasti edessäni. Uskonko vai en? Kenties pohjimmiltani olen vailla uskoa, mutta haluaisin uskoa? Tai ehkä itse asiassa uskon, en vain halua sitä tunnustaa? Samalla nimenomaan *uskomisen vaihtoehto* on elävä optio. Sen puoleen "sydän" vetää, vaikka "järki" ei löydä valinnalle perusteluita.

Tässä tilanteessa varovainen filosofi neuvoo, että minun pitää siirtää päätöstäni ja olla uskomatta. Muutenhan voi käydä niin, että uskon olemattomiin eli osoittaudun nenästävedettäväksi hölmöksi.

William James asettaa neuvon järjestyksen kyseenalaiseksi. Nimittäin voihan käydä niin, että noudattamalla neuvoa menetän elämästäni sen uskon totuuden, johon sydämeni luottaa, jonka haluaisin elämäni ja joka voisi tuoda siihen hyviä asioita. Onko järkevää menettää kaikki tämä vain siksi, että pelkoni tulla huijutetuksi on niin suuri? James sanoo, että ei hänkään halua olla nenästävedettävä; mutta lisää, että se ei suinkaan ole suurin hänen peloistaan. Pahempaa kuin voi maailmassa tapahtua.

Tämä on oma väljä James-tulkintani. Pihlström, joka tuntee Jamesin perusteellisesti, erittelee Jamesin "The Will to Believe" -esseetä ja sen ympärillä käytyä keskustelua paljon tarkemmin.

Itse olisin kuitenkin kiinnittänyt hiukan enemmän huomiota siihen, että Jamesin todistelu on relevantti vain tilanteessa, jossa uskonnollinen usko jo on "elävä optio". Kuinka uskosta sellainen tulee? Onko tämä puhtaasti empiirinen kysymys, johon filosofilla ei ole paljon sanottavaa? Uskovaiset sanovat usein, että usko on "lahja". Ehkä jo sekin on lahja - jonka saamiseen emme voi itse paljon vaikuttaa -, että uskosta tulee "elävä optio"? Ihmisen oma osuus alkaa vasta siitä, ottaako hän lahjan vastaan vai ei. Tässä Jamesin pohdinta tulee hänen tuekseen.

Erityisesti kahteen tärkeään asiaan Pihlströmin James-keskustelu tuo aineksia. Ensimmäinen on, että jos otan vastaan uskonnollisen uskon, minun on saatava maailmankuvaani sopimaan myös se, mitä tiede kertoo asioista.

Tässä on jatkuva työmaa. Ylipääsemättömiä vaikeuksia ei ainakaan minulle tuota kantaa mukanaan Raamatun tapaa ja tieteen tapaa kertoa maailman synnystä, ottaa eri kertomuksia käyttöön eri tilanteissa ja eri tarkoituksiin. Ja vaikka olenkin vakuuttunut, että Jumala ei kiihkeimmästäkään rukouksesta pidennä jalkoja tai paikkaa reikiintyneitä hampaita, kuten karismaattisten liikkeiden piirissä on uskottu, se ei minulle ole Jumalaan uskominen este. Mutta kuten ymmärrän Pihlströminkin tähdentävän, tällaista keskustelua - ja rajanvetoa Jumalan toimintatavoista - on mielessään pakko käydä, vaikka noudattaisikin Jamesin uskomiin rohkaisevaa neuvoa.

Neuvon noudattajan on myös pakko jatkuvasti tehdä havaintoja ja käydä keskustelua siitä, toiko usko elämäni todella niitä hyviä asioita, joita odotin sen tuovan: ei ulkoista hyvää, vaan että toimintani ja elämäni lähestyisivät moraalisisessa mielessä sitä, mitä toivon elämäni olevan. Ja kun arvioin, tekikö usko minusta ja elämästäni "paremman" vai "huonomman", ei kriteeriksi riitä pelkkä kymmenen käskyn noudattaminen edes Jeesuksen opetuksilla tulkittuna ja terästyttynä, vaan myös vapauden, tasa-arvon ja veljeyden ihanteet on hyvä pitää muistissa. Enkä unohtaisi sitäkään, mitä sosialismin ihanne opetti.

Ehkä tässä on vastausta Pihlströmin kysymyksiin (s. 166) "miten voimme sulkea astrologian, ufouskovaisten väitteet ja kristittyjen fundamentalistien kreationismin pois hyväksyttävien väitteiden joukosta" tai miten "torjumme ne uskonnolliset kokemukset, jotka saavat aikaan moraalisesti arveluttavia seurauksia". Periaatteessa ihan samanlaisella psykologisella työllä kuin muutenkin sovittelimme sinne, tänne ja tuonne vetäviä tiedollisia ja emotionaalisia houkutuskuksia.

Eikä ainakaan minun pyrkimykseni tässä touhussa ole olla sellainen ylväs ja puhdas "rationaalinen henkilö", jollaisesta poikkeamisen Pihlström nostaa uhkakuvaksi (s. 111, 139). Voin aivan hyvin olla myös hilpeän irrationaalinen (ja kuuluttava olevani horoskoopimerkiltäni "Leijona"), kunhan en ajattele ja toimi aivan järjettömästi. Sitä paitsi usein se, että jokin "on järkevää", vaikuttaa hyvältä perustelulta vain jos emme ota huomioon, että mikä näyttää järkevältä, saattaa olla väärin.

Mihin sitten, kun filosofin keinot loppuvat?

Laajassa Hilary Putnamia uskonnollisena ajattelijana käsittelevässä esseessä Pihlström tuleekin pohdiskelleeksi tiedon, uskon ja moraalin suhteita väljästi, monelta kannalta. Paria odottamaani tienviittaa ulos filosofiasta jain kuitenkin kaipaamaan.

Ensinnäkin Pihlströmiä näyttää vaivaavan "relativismin pulma" (s. 187), jonka hänen mielessään synnyttää tosiasia, että eri ihmiset valitsevat eri asioita. Kuka siis päättää, mitkä valinnat ovat rationaalisesti hyväksyttäviä, Pihlström huokailee.

No, ei ainakaan filosofi yksinään. Odotin, että Pihlström edes viittaisi politiikkaan, joka on juuri tällaisia ongelmia varten. Liekö sanan mainitseminen liian tuskallista filosofille, jonka tulisi nöyryä siihen, että hänellä on demokraattisessa päätöksenteossa tasan sama yksi ääni kuin kaiken maailman irrationalisteilla, relativisteilla ja fideisteillä? Kuitenkin jo Suomessakin ja sen peruskoululuokilla alkaa olla niin monen uskonnon edustajia, että sopua ja sujuvuutta erilaisissa arkitöimissä ei voi taata pelkillä uskonnonfilosofisilla analyyseilla.

Toiseksi, Pihlström pyörittelee kysymystä, voiko Jumalasta tai uskonnollisesta kokemuksesta puhua, vai olemmeko "tuomitut mystifioituun kvietismiin" (s. 189). Viimeisen sanan merkitys oli pakko katsoa sanakirjasta: "Sielun tila, jossa se maailmasta poiskääntyneenä välittömästi kokee transkendenttiseksi käsitetyin Jumalan läsnäolon". - Tässä odotin Pihlströmin edes viittaavan siihen mahdollisuuteen, että kohdasta, johon filosofi joutuu neuvottomana pysähtymään, voi taiteilija jatkaa - ja "puhua" - omine keinoineen eteenpäin. Keinoineen, jotka usein muistuttavat unen tapaa puhua asioista, joista sanat eivät riitä kertomaan.

Keskustelu jatkukoon

Omat uskonnolliset käsitykseni ovat ehtineet joissakin kohdin jo muuttua niistä *Uskon tunnustelua* -kirjassa (Otava 1999) esittämistäni, joita Pihlström tarkkoja havaintoja tehden kommentoi. Minua viehättää Simo Knuutilan ajatus, että usko liittyy läheisesti toivoon: toivoon, että Jumala on olemassa, ja että Jeesuksen opetukset ovat tosia. Pihlström kysyy, riittääkö tämä uskonnolliselle ihmiselle. Ei varmaan ihan riitä. Toivo on yksi tärkeä kohta, josta uskoa voi lähteä kuvailemaan, mutta uskon kokonaisuus on monella tavoin laajempi. Siitä haluan joskus vielä kirjoittaa, nimenomaan sosiaalipsykologina.

Pihlström sanoo, että uskonnosta filosofoiminen "voi olla yksi tärkeä askel kohti filosofian uudenlaista kehittämistä kulttuurissa, jonka uusi pseudouskonto on jonkinlainen skientismin muoto ja jonka eettinen identiteetti käy yhä

fragmentoituneemmaksi" (s. 198). Lisäisin, että ei ainoastaan filosofian kehittelyyn, jota toivon Pihlströmin pragmatismien lähtökohdistaan rohkeasti ja yhä avartuen jatkavan. Myös sosiologisen ja psykologisen teorian kehittelytyöhön voi uskonnollisen uskon pohdinta tuoda tärkeitä aineksia.

Kirjoittaja on Tampereen yliopiston sosiaalipsykologian emeritusprofessori.

